

Les entitats inframunicipals de població, element clau en l'estructuració territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona

Ramon ARRIBAS i QUINTANA
Juan Antonio MÓDENES CABRERIZO
Centre d'Estudis Demogràfics (UAB)

En record del mestre

Una gran torre, trencant el perfil de la carena de la serra de Collserola entre el Tibidabo i el Turó d'en Cors, s'enlaira amb escreix i sembla voler gratar el cel. La Torre de Collserola, paradigmàtica mostra de les realitzacions olímpiques, ha esdevingut la fita, i el senyal, pels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona, el seu punt central visual, alhora que el mirador excels de la seva plasmació formal.

El professor Lluís Casassas i Simó fou un dels primers geògrafs que s'hi enfilà, palesant de nou, i com sempre, la seva enorme i inacabable curiositat pel seu entorn. Les reflexions que motivaren tan magna observació constitueix un dels seus darrers escrits, (*Meditacions a l'entorn de la Torre de Collserola*, Diari AVUI, 29 d'abril de 1992). Els seus principals trets com a geògraf traspuen al llarg de tot l'escrit i reforcen la força simbòlica d'aquell article: els seus temes d'estudi favorits —Barcelona com a creadora i organitzadora del territori català, l'ordenació territorial—, la seva voluntat didàctica —tant a les aules universitàries com a altres col·lectius—, la transmissió als ciutadans d'unes actituds cíviques i ètiques vers un territori entès com una realització integral, i el compromís amb uns canvis que creia necessaris per a Catalunya. Una geografia, en definitiva, enclotada en la realitat de la vida i apassionada en l'aventura humana. L'article presagiava, potser, l'adéu definitiu quan nombrosos geògrafs i geògrafes joves tant el necessitàvem. I aquesta seria una altra de les seves característiques: el contacte permanent amb joves geògrafs.

El present article vol ser un petit homenatge al professor Lluís Casassas, lluny del que

es mereix, perquè és tant el que li devem, a partir d'un dels temes al qual dedicà més atenció: les transformacions urbanes de Barcelona i de Catalunya. En concret de la Regió Metropolitana de Barcelona, que ell ja l'endevinava com de tot Catalunya.

Situació demogràfica i noves tendències de poblament

Les darreres dades disponibles, cens de 1991, confirmen pel quinquenni 1986-1991 les tendències anteriors de progressiu desplaçament dels creixements demogràfics cap a les successives perifèries metropolitanes. Aquests canvis tenen en el decreixement demogràfic del municipi de Barcelona, primer, i després en el seu entorn metropolità més proper, junt amb l'esmoreïment del moviment natural i el canvi de signe dels moviments migratoris, els principals factors explicatius. Aquest decreixement és la causa del creixement d'altres zones. Així l'estancament demogràfic (entre 1981 i 1991 de 4.238.876 a 4.264.422 habitants, un 0,6% d'augment en deu anys) es contraposa amb la rapidesa de construcció del sistema metropolità, i posa de relleu la importància dels moviments migratoris interns, a partir de 1981, en la construcció d'aquest model de poblament, que s'espandeix del centre cap a la perifèria, fent metròpoli en grans espais, tant urbans com rurals, que adquireixen noves funcions.

La Regió Metropolitana de Barcelona¹ segueix concentrant la major part de la població catalana l'any 1991 (el 70,38%), inferior però al percentatge de 1981 (70,74%). El pes del municipi de Barcelona continua minvant. Si l'any 1981 el pes de la població barcelonina significava el 28,46% sobre el total català, l'any 1991 significa el 27,12%. La tendència del quinquenni 1986-1991 confirma la ja observada en el quinquenni anterior, per la qual tant la primera corona (antiga CMB) com la segona corona creixen amb menys intensitat després de rellevar Barcelona, com a zones de majors creixements al quinquenni 1975-1981, però la segona corona esdevé la principal protagonista dels actuals creixements.

Així les anàlisis de les evolucions de la població de la Regió Metropolitana de Barcelona reafirmen les grans tendències del poblament metropolità que es produeixen en la majoria d'àrees metropolitanes de les anomenades societats avançades, però que prenen unes característiques pròpies en cadascuna d'elles en general i en particular en el cas de la Regió Metropolitana de Barcelona. La suburbanització, entesa com la localització dels creixements poblacionals en les perifèries de les àrees metropolitanes, la desurbanització, entesa com la pèrdua del pes de la població de les àrees metropolitanes en relació al conjunt del país, i una gran mobilitat, tant residencial com obligada —d'estudi i de treball—, com d'assoliment d'unes necessitats, reals o fictícies, en forma de béns i fins i tot d'espais, perfectament mastegats i distribuïts per saciar les preteses necessitats, són tendències de poblament plenament consolidades en el cas metropolità barceloní. És de destacar com aquestes tendències s'han d'emmotillar a les unitats de relleu existents i a la particular estructura de propietat de la terra present. La complexitat del medi físic —les dues serralades (la Litoral i la Prelitoral), la Depressió Prelitoral (els dos Vallès i l'Alt Penedès) i la llenca litoral (traspasant el Maresme, Barcelonès, Garraf i el Baix Llobregat amb el seu delta, actualment amenaçat), esbiaxades totes elles per les conques fluvials del Besòs i del Llobregat— produeix un graellat que potencia en un petit tros del territori català, 3.235 km² —el 10%—, una gran variabilitat d'ofertes d'espais conseqüència de la gran diversitat del medi natural.

Tot i que les diverses mobilitats esmentades s'entortolliguen amb les tendències de poblament i formen part d'un únic procés, la metropolització, és a dir l'establiment d'unes relacions funcionals que duen tot el territori a formar part del mateix sistema urbà, l'aproximació que aquí s'assaja és demogràfica i prioritza l'anàlisi de la mobilitat residencial, tant per ser l'objecte d'estudi l'evolució del poblament com per les fonts estadístiques disponibles. Serà per tant una anàlisi parcial d'un fenomen que per la seva complexitat, diversitat i gran quantitat d'elements que intervenen demanaria una avaluació holística.

Diversos estudis² han indicat la importància de la mobilitat residencial dins la Regió Metropolitana i l'han quantificada i caracteritzada. Així, 246.170 persones canviaren de municipi de residència a l'interior de la Regió Metropolitana de Barcelona entre 1981 i 1986, i segons les enquestes a la Regió I (RMB sense el Garraf i l'Alt Penedès), 640.000 persones afirmen que tenen previst de canviar de residència abans de 1995, i d'aquestes el 65,6% resideixen actualment al Barcelonès. La direcció dels fluxos de migrants és ben definida. El municipi de Barcelona i el seu continu urbà en el seu conjunt han esdevingut zones molt emigratòries; també ho són, encara que més moderades, algunes de les principals ciutats de la regió situades més enllà del continu urbà barceloní (Mataró, Terrassa). Els migrants són sobretot joves adults (d'entre 18 i 35 anys), amb estudis universitaris o secundaris i de categoria social mitjana-alta, amb la significativa excepció del municipi de Barcelona, on gran quantitat de població de categories mitjana-baixa i baixa marxa. La impossibilitat de trobar habitatge de qualitat, en el primer cas, i digne, en el segon, és la causa per justificar el desplaçament.

Tanmateix cal destacar un fet d'enorme importància en la nova estructuració territorial emergent conseqüència del procés de metropolització, i que els diversos treballs realitzats en prendre els municipis com a unitats de major detall no han copsat, i que és element clau en les noves tendències de poblament no tant sols de la Regió Metropolitana de Barcelona sinó d'arreu de Catalunya: el protagonisme creixent de les entitats inframunicipals de població.

La sinuositat de les corbes, que reflecteixen els diversos mapes dels creixements urbanístics metropolitans i, sobretot, les sèries temporals de les fotografies aèries, depenen del grau de vitalitat urbanística de les entitats de població. Prendre el nivell municipal, com unitat de major detall, pot enterbolir l'anàlisi dels creixements, ja que suposa una homogeneïtat, en molts casos inexistent, de les diverses entitats que conformen els municipis. L'assignació o no de les diverses funcions urbanes (segones residències, residències principals, zones industrials, espais d'esbarjo i parcs naturals), l'acoblament amb les estructures urbanístiques preexistents i el seu valor de situació i connectivitat dins el conjunt metropolità són les principals causes d'aquesta vitalitat. Factors com les matisacions locals de l'estructuració social i de la propietat urbana i del sòl, així com el seu mercat, són complementaris als abans citats i s'endevinen com agents causals dels creixements i decreixements poblacionals i la seva localització territorial.

L'anàlisi temporal, que en aquest article comprèn el període 1950-1986, mostra la variabilitat d'aquestes funcions, i les seves diferents intensitats, i mostra les trajectòries seguides per les diferents entitats.

Assenyalem a continuació les principals reflexions sobre el procés d'assumpció per part

de les entitats inframunicipals com elements claus en la nova estructuració territorial metropolitana.

El protagonisme creixent de les urbanitzacions en l'estructuració territorial metropolitana

Els resultats de la recollida, tractament i anàlisi de la informació socio-demogràfica existent, per al període 1950-1986, per a les vuit-centes cinquanta-dues entitats de població que conformen la Regió Primera Ampliada, ha permès assajar una explicació de l'evolució del poblament metropolità, de l'estructuració del territori metropolità des del vessant del poblament.³

El nivell de més detall territorial de l'estadística actualment vigent és l'anomenada entitat de població. Els Nomenclàtors de l'Institut Nacional de Estadística són la publicació oficial de les entitats de població. Però són manifestament obsolets, ja que d'una banda la introducció d'aquelles profundes modificacions observades en el poblament en els darrers trenta-sis anys⁴ ha estat molt lleu. Per altra banda, la definició d'entitat no respon a cap criteri coherent i en conseqüència dificulta l'anàlisi comparativa entre municipis o respecte altres realitats, tot i les millores introduïdes en el nomenclàtor de 1986.

Les deficiències esmentades han pogut ser superades, en disposar, sortosament, de dos estudis⁵ que elaboren els llistats de les entitats de població realment existents, alhora que clarifiquen els conceptes equívocs. La llista oficial de les unitats de població segons l'Ordre del Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya de 20 de desembre de 1988 (DOGC núm. 1.101 del 2.2.1989), que recull bona part de les orientacions de treballs previs, ha estat el punt de partença.

Tanmateix, l'objectiu no era oferir només un llistat de les unitats de població realment existents ara i al llarg del període 1950-1986. Objectiu important per ell mateix, ja que l'anàlisi temporal assenyala les principals característiques del poblament del territori metropolità, com per exemple l'abandonament —desaparició en la estadística oficial— en els primers quinquennis dels assentaments poblacionals rurals, o l'aparició a partir de mitjans del anys seixanta de noves unitats de població, assignables tant a urbanitzacions, polígons industrials o espais de serveis. Sinó omplir d'informació estadística les entitats de població per conèixer les característiques poblacionals de cadascuna i poder caracteritzar la seva evolució i, assajar una explicació global de les tendències de poblament de la Regió Primera Ampliada. Un cop arranjada l'assignació estadística a cada entitat i realitzada una anàlisi tipològica d'evolució, és a dir, la classificació de les entitats a partir de l'evolució d'uns indicadors associats a cadascuna d'elles, l'estudi per períodes mostra el pas d'una organització territorial concèntrica a una altra organització, molt més complexa, amb estructures tant circulars, d'eix i fins i tot d'anella.

És un fet a destacar que moltes vegades la situació mitjana de les entitats d'un municipi no es correspon, ni de bon tros, a la situació del municipi pres com a conjunt, quan en realitat és la situació de l'entitat capital. És a dir, la suposada homogeneïtat en l'evolució del poblament a la Regió Metropolitana de Barcelona es trenca, precisament, ja al nivell més baix: les relacions entre la capital i la resta del territori municipal. En aquest sentit,

per comprendre les pautes d'evolució del poblament de la Regió Primera Ampliada s'han d'estudiar les dinàmiques pròpies d'aquestes restes municipals, que esdevenen, però, protagonistes en explicar els canvis en la població i el poblament.

El període 1950-1960, els grups de municipis definits segons la tipologia, formen corones al voltant de Barcelona, ressaltant la importància que prenen les oportunitats d'ubicació respecte al centre de la regió per explicar l'evolució del poblament de les entitats. Durant aquest període el poblament a la Regió Metropolitana es caracteritzava per la clara dualitat existent entre allò que tradicionalment s'ha anomenat camp i allò que també tradicionalment ha estat conegut com ciutat. L'espai urbà i l'espai rural estaven encara clarament diferenciats tant per la seva funcionalitat com per la seva localització geogràfica. Era clar a més que l'espai urbà era l'espai del creixement, creixement de la població i creixement de l'ocupació «construïda» del territori. Contràriament, l'espai rural, sinònim llavors d'espai agrari, era el que concentrava la pèrdua de població i, inclús, l'abandonament de l'ús de l'espai.

La dècada 1960-1970 significa el moment clau en el poblament de la Regió Primera Ampliada, amb un augment del nivell de complexitat de l'estructura territorial resultant, conseqüència de la irrupció massiva del fenomen de les urbanitzacions per la gran implantació de l'automòbil, que relativitza distàncies i augmenta la capacitat de desplaçament de la població. La divisió simple del període anterior entre una perifèria rural i en regressió demogràfica i una part central caracteritzada pel creixement comença a esquarterar-se. Els canvis de funcionalitat dels espais s'acceleren. La competència entre usos del sòl diversos (indústria - agricultura - residències secundàries) i l'accessibilitat i connectivitat a la xarxa viària de les entitats de població, són circumstàncies cada cop més rellevants. Així la separació entre espai urbà i espai rural comença a esvair-se, mitjançant un reforçament de la funció urbana per una part, mentre que per altra la identificació entre allò que és rural i allò que és agrari perd sentit de manera progressiva. Des de l'aproximació de l'estudi de la població i el poblament, els dos motors responsables de l'esmentada situació són, en primer lloc, l'elevada immigració exterior rebuda a Catalunya i que, en la seva majoria, es va instal·lar a la Regió Metropolitana i, en segon lloc, però no amb menor importància, l'encetament del fenomen de les urbanitzacions.

L'expansió de les urbanitzacions significa la transformació més important. La seva implantació no depèn de l'existència anterior d'una ocupació urbana a la localització concreta escollida. Heus aquí, el motiu de la seva capacitat de modificació de l'espai, perquè a més necessita espai lliure i en grans quantitats. En termes actuals, es diria que la urbanització és una gran consumidora d'espai. És l'espai agrari i rural, amb una funcionalitat tradicional en crisi, qui pot oferir-lo, i és ell, lògicament, qui acull aquest nou ús del territori: la funció de la segona residència. L'impacte sobre el poblament anterior a causa de la implantació de les urbanitzacions fou en algunes zones molt intens i molt ràpid. La majoria de les entitats en què es construïen urbanitzacions tenien una petita grandària poblacional; per tant, qualsevol grau d'evolució va provocar un gran canvi sobre la situació inicial. En conseqüència, la majoria d'aquestes entitats passen directament d'una funció agrària amb població reduïda, en consonància amb l'ús que es feia de l'espai, a una funció gairebé exclusiva com a segona residència. L'ocupació del territori es veu modificada en tots els ordres.

En la dècada 1970-1981 es consolida el model territorial iniciat en el període anterior i, el poblament característic d'aquest període, conseqüència de la interrelació entre el fenomen de les urbanitzacions i l'evolució del creixement de la població, assoleixen, ja, una lògica espacial clara que permet la distinció d'àrees homogènies.

Finalment, el quinquenni 1981-1986 manté les tendències assenyalades amb la significativa reducció dels decreixements poblacionals en els municipis rurals, i mostra, ara mateix, un nivell elevat de coherència interna del model de poblament metropolità.

El creixement de la població, la metropolització i la suburbanització destaquen com els principals canvis esdevinguts en el nombre d'habitants i en la seva distribució pel territori, alhora que l'anàlisi a escala inframunicipal, les entitats de població, es mostra com el nivell adient, car són aquestes les protagonistes dels canvis en la població i el poblament de la Regió Metropolitana de Barcelona. La diversitat de situacions i trajectòries seguides per les entitats palesen la complexitat de l'estructuració territorial metropolitana. Heterogeneïtat de situacions i trajectòries que no pressuposa l'existència de diversos sistemes d'estructuració territorial, sinó la complexitat d'un únic sistema, el metropolità.

L'evolució de l'espai metropolità, la seva transformació, és lluny d'acabar, ja que la contínua evolució i transformació és la seva mateixa essència.

Finalment com ja assenyalà el professor Lluís Casassas,⁶ i malgrat referir-nos en aquest article només a la Regió Metropolitana de Barcelona, el procés de metropolització s'escampa arreu de Catalunya, esdevenint metròpoli la totalitat del territori nacional. La complexitat i la diversitat de les estructures territorials és un fet i un dels trets característics, junt a la pertinença a un únic model, de la Catalunya metropolitana. O si ens permeteu en paraules del mestre: «El centre de Catalunya ja no es pot entendre d'una manera estàtica com un punt. El centre de Catalunya és un itinerari».

Notes

¹ Entenem per Regió Metropolitana de Barcelona els 162 municipis de les comarques de l'Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental.

² ARRIBAS., MENDIZÁBAL, E., MIRET, P., MÓDENES, J.A. i PUJADAS, I.; «Moviments migratoris intermunicipals a la Regió Metropolitana de Barcelona», a *Papers de Demografia*, 46, Bellaterra, juliol (pp. 1-98). MENDIZÁBAL, E.; «Els moviments migratoris a la Regió Metropolitana de Barcelona» a Marina SUBIRATS (dir.), *Enquesta Metropolitana de Barcelona 1990*, Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, 1992. (vol. 1, pp. 1-23).

³ El present article es basa en diversos treballs que els autors hem realitzat en l'assessoria demogràfica del Pla Territorial Metropolità de Barcelona i en els recerques corresponents a les respectives tesis doctorals actualment en fase d'elaboració.

⁴ Hi ha indicis esperançadors de que aquesta situació canviï. D'una banda el nomenclàtor de 1986, el primer que es fa a partir dels padrons municipals, ha incorporat moltes més entitats de població que els nomenclàtors anteriors. Tot i així i, com que es depèn de l'operació padronal i no de la censal, no es poden oferir les dades referents a les variables d'habitatsges i de famílies.

⁵ MORERA, E. i TORT, J. (1988). *Estudi de les unitats de població dels municipis de Catalunya*, Mimeo. Diputació de Barcelona i Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya.

ALBET, A. (1990). *Delimitació de les entitats singulars de població i delimitació i actualització de les unitats de població, dels municipis del Vallès Occidental*, Sabadell-Terrassa, Consell Comarcal del Vallès Occidental, mimeo.

⁶ CASASSAS, Ll. (1990). *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.